

УДК 336.222 (477+100)

Руцишин Н.М.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансово-економічної безпеки
та банківського бізнесу
Львівського торговельно-економічного університету***Костак З.Р.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансово-економічної безпеки
та банківського бізнесу
Львівського торговельно-економічного університету***ПЛАТІЖНА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА БЕЗПЕКА ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ****THE PAYMENT SYSTEM OF UKRAINE
AND THE SECURITY OF ITS FUNCTIONING****АНОТАЦІЯ**

У статті розглянуто складові платіжної системи України. Досліджено сучасний стан ринку банківських платіжних карток. Наведено повноваження НБУ щодо підвищення ефективності платіжної системи. Окреслено заходи підвищення рівня безпеки платіжної системи України. Представлено системний підхід до формування безпеки платіжної системи України.

Ключові слова: платіжна система, безпека платіжних систем, банківська система, НБУ, комерційні банки.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены составляющие платежной системы Украины. Исследовано современное состояние рынка банковских платежных карточек. Приведены полномочия НБУ по повышению эффективности платежной системы. Определены мероприятия по повышению уровня безопасности платежной системы Украины. Представлен системный подход к формированию безопасности платежной системы Украины.

Ключевые слова: платежная система, безопасность платежных систем, банковская система, НБУ, коммерческие банки.

ANNOTATION

The article considers the components of the payment system of Ukraine. The present state of the market of payment cards is investigated. The authority of the NBU to improve the efficiency of the payment system is given. Measures to increase the level of security of the payment system of Ukraine are outlined. A systematic approach to the formation of the security of the payment system of Ukraine is presented.

Keywords: payment system, security of payment systems, banking system, NBU, commercial banks.

Постановка проблеми. Фінансова-економічна нестабільність в черговий раз доводить важливість підвищеної уваги Національного банку України (НБУ) до руху фінансових потоків у вітчизняній банківській системі, до перетворення заощаджень на ефективне джерело внутрішніх інвестицій та до повернення довіри громадян до банківських послуг. Це залежить від ефективного функціонування національної платіжної системи, адже саме остання є «кровоносною системою» усієї банківської системи України і основою забезпечення безперервності платежів між усіма суб'єктами господарювання.

Зміни, які відбулися у вітчизняній банківській системі у напрямі розширення обсягів грошового обігу, підвищення частки його безго-

тівкової форми, змушують науковців-експертів все більшу увагу приділяти напрямам забезпечення безпеки національної платіжної системи та її подальшого розвитку.

Слід наголосити на тому, що ефективний розвиток платіжної системи є комплексним процесом, який має базуватися на потребах національного фінансового сектору. Реформування платіжної системи залежить від паралельного розвитку банківської системи, інституціональної взаємодії у сфері платіжних послуг і платіжних інфраструктур (банківського сектору, НБУ, органів державного регулювання та інших зацікавлених сторін). В цьому контексті першочерговим завданням є чітке окреслення функцій НБУ та комерційних банків у сфері розвитку платіжної системи. З огляду на вищесказане вибрана тема дослідження є актуальною та потребує подальшого дослідження у напрямі системного підходу до забезпечення безпеки платіжної системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань, що стосуються безпеки платіжної системи в Україні, присвячено роботи провідних вітчизняних і зарубіжних учених, таких як, зокрема, О. Вовчак, Г. Іщук, В. Коваль, В. Кравчук, С. Міщенко, А. Премєрова, Т. Смовженко, Г. Шпаргало, Г. Шавкун. Незважаючи на значні напрацювання з проблематики функціонування національної платіжної системи, не досить дослідженими залишаються питання системного підходу до забезпечення її безпеки в умовах фінансово-економічної нестабільності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз праць вітчизняних науковців дає змогу стверджувати, що в сучасній науковій літературі відсутній системний підхід до забезпечення безпеки вітчизняної платіжної системи, зокрема у частині відведення ролі НБУ як основному регулятору всієї сфери готівкових та безготівкових платежів. Тому постійні трансформаційні зміни в економіці країни, посилення численних загроз з боку

макро- і мікросередовища потребують системного підходу до формування безпеки національної платіжної системи.

Мета статті полягає у формуванні системного підходу до забезпечення безпеки платіжної системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. В науковій літературі відсутнє чітке визначення безпеки платіжної системи. Більшість авторів розглядає безпеку платіжної системи з точки зору її інформаційної складової. Проте, як зазначається в науковій літературі, основними елементами сучасної платіжної системи є:

- нормативно-правова база, що регулює платіжні відносини, має створювати сприятливі умови для забезпечення потреб нормального функціонування платіжної системи;
- бухгалтерська і технологічна модель, що є основним операційним механізмом здійснення платежів, що ґрунтується на принципах бухгалтерського обліку і звітності, включає платіжні інструменти та механізми переказу коштів;
- технологічна інфраструктура, що є основою життєздатності платіжної системи; вона включає, зокрема, програмні та технічні засоби обробки та передачі даних, обслуговуючий персонал;
- захист інформації як сукупність програмно-технічних, нормативно-правових, адміністративно-організаційних засобів [3].

Тобто стає зрозумілим, що інформаційна безпека є останнім елементом платіжної системи, а тому для забезпечення її ефективного функціонування потрібно всі елементи розглядати у системній єдності і тісному взаємозв'язку.

Для забезпечення безпеки платіжних операцій всі фінансові установи періодично повинні проходити аудити Національного банку України та незалежний аудит щодо відповідності міжнародним стандартам безпеки, проводити цілодобовий моніторинг фінансових операцій з метою виявлення підозрілих транзакцій за територіальним критерієм, за критеріями суми та типу операції. За вимогами міжнародних платіжних систем фахівці з питань безпеки платіжних операцій повинні проходити навчання щодо новітніх засобів шахрайства в галузі ПК, а також ознайомлюватись з новітніми методами боротьби з ним [4].

Сьогодні в Україні функціонують дві платіжні системи, платіжною організацією та розрахунковим банком яких є Національний банк України:

- система електронних платежів (СЕП);
- Національна платіжна система (НПС) «Український платіжний ПРОСТІР» [7].

Оцінка функціонування НПС як карткової платіжної системи залежить від дослідження стану ринку банківських платіжних карток в Україні. Загалом ситуація на цьому сегменті ринку банківських послуг характеризується поступовим зростанням, зокрема збільшенням обсягу емітованих платіжних карток та їхніх

держателів, кількості та суми безготівкових операцій з використанням карток, розширенням мережі банкоматів і термінального обладнання, використанням різних типів карток.

Згідно з даними НБУ станом на 1 серпня 2017 року в Україні функціонують 89 банків, що є членами платіжних систем (83,3% від загальної кількості банків в Україні), 50 264 тис. осіб є держателями платіжних карток, в обігу функціонують 69 939 тис. платіжних карток, термін дії яких не закінчився, працюють 38 942 банкомати і 195 979 терміналів, з яких торговельних терміналів 192 331, а банківських – 28 891 [7]. Також слід зазначити, що за останнє десятиліття обсяг операцій з використанням платіжних карток збільшився в 78 разів (рис. 1).

Загальна кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, за перше півріччя 2017 року становила 1,43 млрд. шт., а їх обсяг – понад 908 млрд. грн. Порівняно з першим півріччям 2016 року ці цифри зросли на 23% та 28% відповідно [7].

Крім того, у першому півріччі 2017 року СЕП було оброблено 155 835 тис. початкових платежів на суму 9 916 млрд. грн., зокрема у файловому режимі – 155 377 тис. початкових платежів на суму 6 466 млрд. грн.; у режимі реального часу – 458 тис. початкових платежів на суму 3 450 млрд. грн. Більшість початкових платежів надіслана до СЕП банками України та їх філіями, а саме 145 817 тис. початкових платежів (94% від їх загальної кількості) [7].

Така позитивна динаміка на ринку платіжних карток є результатом реформ НБУ у сфері національної платіжної системи. Регулятор у рамках проекту ребрендингу національної системи масових електронних платежів вибрав нову назву – «ПРОСТІР». У 2016 році завдяки спільній роботі з банками процесинговими центрами та іншими компаніями, які є учасниками «ПРОСТІР», реалізовано чимало проєктів:

- запущено безконтактні розрахунки за допомогою платіжних карток «ПРОСТІР»;
- реалізовано Р2Р-перекази між картками «ПРОСТІР» в ПАТ «Ощадбанк»;
- затверджено оновлену і значно спрощену тарифну політику для учасників НПС «ПРОСТІР»; сьогодні учасниками «ПРОСТІР» є 47% банків України, з яких 33% підключені до Центрального маршрутизатора [10].

Слід зазначити, що подальший розвиток національної системи масових електронних платежів «ПРОСТІР» дасть змогу прискорити здійснення розрахунків та обігу коштів, зменшити документообіг, знизити вірогідність фальсифікації міжбанківських розрахункових документів, посилити контроль за станом грошової маси в державі, знизити збитки держави та підприємців від низької швидкості виконання розрахунків та використання підірваних платіжних документів; підвищити можливості комерційних банків і Національ-

Рис. 1. Обсяг операцій (безготівкових платежів) з використанням платіжних карток комерційними банками України за 2006–2016 роки

Джерело: [7]

ного банку України контролювати здійснення платежів.

Як свідчить зарубіжний досвід, з метою гарантування безперервного та стабільного функціонування платіжних систем центральні банки розвинутих країн розпочали здійснювати оверсайт платіжних систем.

Згідно з Постановою правління НБУ «Про затвердження оверсайту платіжних систем» [2], яку розробили вітчизняні науковці, оверсайт платіжних систем – це діяльність центрального банку, спрямована на забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування платіжних систем, яка полягає в оцінюванні діючих платіжних механізмів і тих, що плануються, а також, якщо є така необхідність, ініціюванні змін до них.

Метою оверсайту платіжних систем є надійність та ефективність систем щодо забезпечення ними переказу коштів та розрахунків за фінансові інструменти. Для досягнення зазначеної мети НБУ має становити вимоги, яким повинні відповідати платіжні системи, та здійснювати оцінку систем щодо цих вимог. Під час оцінювання платіжної системи увага Національного банку України має приділятися таким характеристикам побудови та роботи системи:

- здатність системи надавати швидкі, безпечні та економічно вигідні послуги суб'єктам економіки, що має значення для створення сприятливих умов функціонування фінансових ринків та економіки загалом;

- ефективність та надійність схем взаєморозрахунків за виконаними операціями з переказу коштів у платіжній системі;

- дієвість політики управління ризиками, яку проводить платіжна організація платіжної системи тощо [2].

Зазначимо, що здійснення НБУ оверсайту платіжних систем повинно базуватися на міжнародних принципах:

- 1) прозорість – центральний банк має відкрито оприлюднити політику оверсайту та загальні вимоги до платіжних систем;

- 2) застосування міжнародних стандартів – центральний банк має застосовувати відповідні міжнародні стандарти щодо платіжних систем;

- 3) наявність повноважень та можливостей – центральний банк повинен мати дієві повноваження та можливості для здійснення ефективного оверсайту;

- 4) послідовність – вимоги до платіжних систем мають застосовуватися до всіх платіжних систем, зокрема створених центральним банком;

- 5) співпраця з іншими державними регуляторами – центральний банк з метою сприяння безпеці та ефективності платіжних систем має співпрацювати з іншими державними регуляторами та центральними банками інших країн [1; 2].

Через законодавчо визначену відповідальність за стійкість національної валюти НБУ належить центральна роль у використанні грошей як ефективного засобу платежу. НБУ може сприяти підвищенню ефективності і надійності платіжної системи на основі таких повноважень (табл. 1).

Таким чином, дії НБУ щодо розвитку національної платіжної системи є невід'ємною складовою його діяльності у сфері реалізації монетарної політики, що має спрямовуватися на виконання таких завдань:

- визначення пріоритетів і планування розвитку платіжної системи;

- виділення ресурсів для моніторингу стану СЕП-2, проведення аналізу і досліджень;

- розробка комунікаційної стратегії для підвищення координації дій у сфері розвитку СЕП-2 з іншими зацікавленими сторонами;

- підвищення кваліфікації експертів, які займаються проблемами розвитку національної платіжної системи тощо [6].

Враховуючи вищесказане та маючи на меті формування безпеки платіжної системи України, пропонуємо таку схему системного підходу до забезпечення її безпеки (рис. 2). Вважаємо, що кожен комерційний банк, що є учасником платіжної системи, повинен використовувати сучасні платіжні інструменти та механізми переказу коштів; новітні програмні та технічні засоби обробки та передачі даних; чітко дотримуватись вимог вітчизняного законодавства та НБУ.

У кожній фінансовій установі має бути підрозділ, що займається забезпеченням безпеки платіжних операцій, фінансовим моніторингом та реагуванням на спроби порушення безпеки платіжних карток, а також тісно взаємодіє з аналогічними підрозділами інших фінансових установ в Україні, представниками міжнародних платіжних систем [4].

Погоджуючись із науковцями [3–5], вважаємо, що зростаюча необхідність реформування платіжної системи обумовлена такими факторами:

1) процеси розвитку у фінансовому і нефінансовому секторах економіки, що формують нові потреби у платіжних інструментах і послугах, а також створюють нові можливості їх використання, а саме поява нових банківських продуктів і послуг створює нові умови конкуренції, змінює порядок проведення фінансових операцій і збільшує доступність фінансових послуг, тим самим значно змінюючи механізм функціонування грошово-кредитної системи;

2) розвиток електронного банкінгу, що підштовхує клієнтів до розміщення коштів на різ-

них банківських рахунках, а також до інвестицій у фінансові інструменти; в результаті банки стикаються з більш інтенсивним рухом коштів між рахунками та іншими фінансовими інструментами, що зменшує необхідність у підтриманні високого рівня вільних залишків грошових коштів на рахунках;

3) зростаюча потреба у високій безпечності та безперебійності розрахунків, руху ліквідності банків протягом дня та високій прозорості банківських операцій;

4) зростаюча необхідність підтримання ринкової дисципліни й розвитку конкуренції через забезпечення ринкової справедливості, тобто рівної можливості для всіх учасників здійснювати торгівлю за найкращою ціною;

5) потреба в якісній і достовірній інформації в реальному часі;

6) зростаюче усвідомлення ризиків платіжної системи із забезпеченням зв'язку між фінансовими установами і організаціями з метою ефективного переказу грошових вимог і розрахунків за платіжними зобов'язаннями; недосконала платіжна система може стати каналом, яким поширюються фінансові ризики поміж фінансовими установами й ринками;

7) значний рівень відкритості економіки України, процеси входження країни у європейський платіжний простір, що активізує процеси стандартизації й уніфікації.

Висновки. З метою вдосконалення розвитку національної платіжної системи Національному банку України як основному регулятору слід докласти чимало зусиль у напрямі підвищення

Таблиця 1

Повноваження НБУ щодо підвищення ефективності платіжної системи

№	Повноваження НБУ щодо підвищення ефективності платіжної системи	Конкретні дії з боку регулятора
1.	Як оператор НБУ може надавати і розвивати платіжні і кредитні послуги	Емітуючи готівкові гроші як безпосередній платіжний документ і депозитні вимоги як розрахунковий актив для міжбанківських платежів.
		Виступаючи в ролі власника системно-важливих клірингових і розрахункових систем, їх оператора або беручи участь в управлінні ними.
		Керуючи розрахунковими рахунками і надаючи розрахунковий кредит (як протягом дня, так і наприкінці дня) для учасників системи.
2.	Як каталізатор	Ініціювати, координувати проводити дослідження і консультації щодо дизайну, функціонування СЕП-2, а також розробляти відповідну політику.
		Розробляти відповідні законопроекти щодо розвитку СЕП-2.
3.	Як орган нагляду	Здійснювати моніторинг діючих і проектних платіжних систем, оцінювати їх відповідність принципам надійності й ефективності.
		Проводити консультації, розробляти рекомендації; за необхідності стимулювати зміни дизайну і функціонування платіжної системи; розробляти свої керівні принципи щодо нагляду за СЕП-2.
4.	Як користувач НБУ може брати участь в клірингових і розрахункових системах	Для використання систем, власниками і операторами яких є зовнішні сторони, для здійснення і отримання платежів від свого імені або від імені своїх клієнтів (таких як держава та її органи).
		Для використання систем розрахунку по цінних паперах і депозитарних систем для реалізації своїх операцій.
		Для використання кореспондентських банківських послуг інших центральних банків і фінансових установ.

Джерело: складено на основі [3–5]

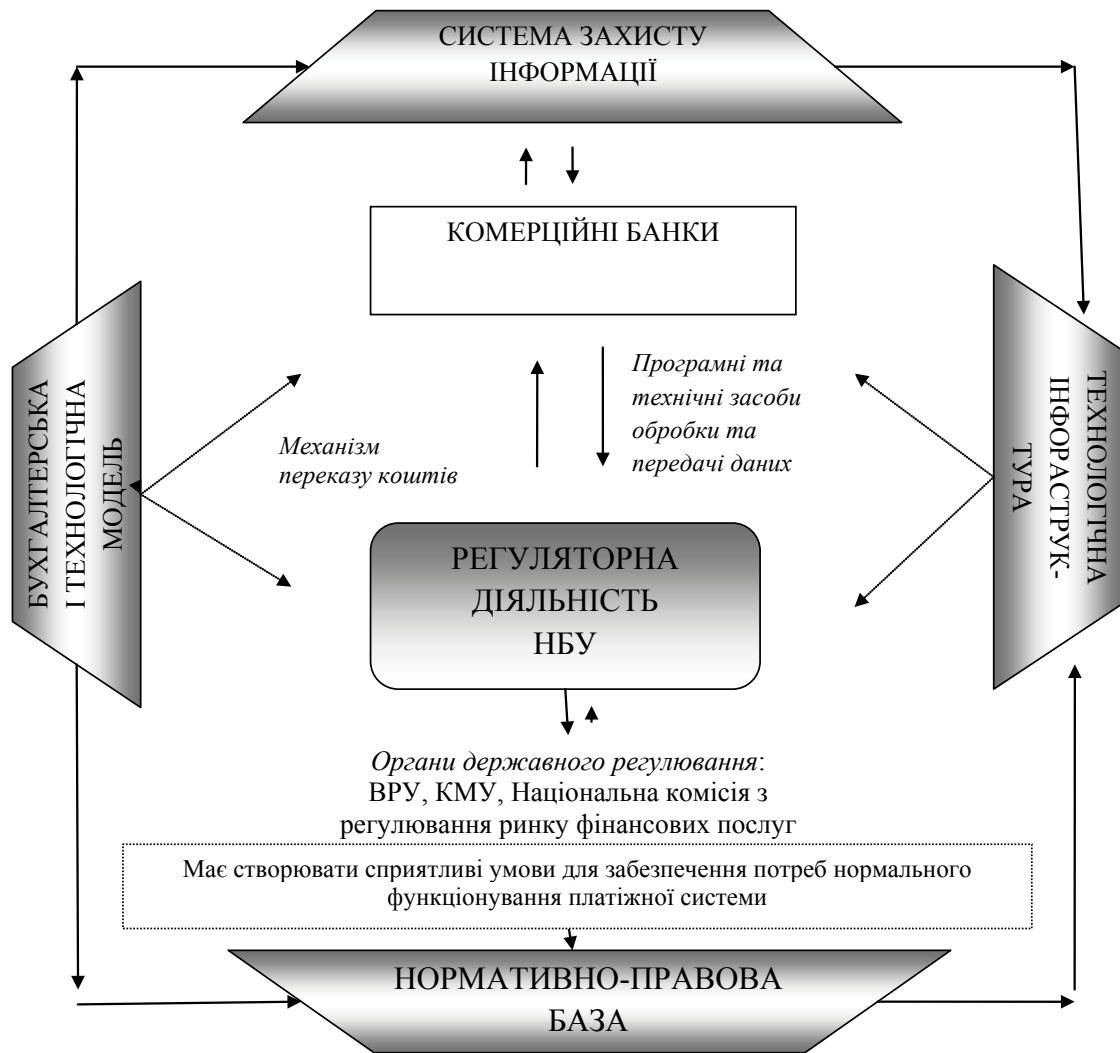

Рис. 2. Системний підхід до формування безпеки платіжної системи України

Джерело: складено авторами

її ефективності та надійності. Водночас важлива роль відводиться і комерційним банкам, які для того, щоб підвищити довіру до вітчизняної банківської системи, повинні збільшити доступ до рахунків через філіальні мережі електронного банківського обслуговування (банкомати і схеми інтернет-банкінгу), а також розширити перелік роздрібних платіжних інструментів; надавати більший спектр новітніх банківських послуг; розвивати внутрішнє управління рахунками і системами обробки платежів; вдосконалювати механізми платіжної інфраструктури тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2346-14>.
2. Про затвердження Положення про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків в Україні : Постанова правління НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2346-14>.
3. Платіжні системи : [навч. пос.] / [О. Вовчак, Г. Шпаргало, Т. Андрейків]. – К. : Знання, 2008. – 341 с.
4. Ішук Г. Забезпечення безпеки даних карткових платіжних систем при проведенні платіжних операцій / Г. Ішук, А. Пелешенко // Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку. – 2014. – № 2. – С. 106–111. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzundiz_2014_2_20.
5. Міщенко С. Вдосконалення системи роздрібних безготівкових платежів / С. Міщенко // Вісник КНЕУ ім. Т.Г. Шевченка. Серія: Економіка. – 2014. – № 5. – С. 22–27.
6. Коваль Н. Особливості функціонування платіжних систем України на сучасному етапі їх розвитку / Н. Коваль [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economy.nauka.com.ua>.
7. Платіжна система України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
8. Офіційний сайт «Простобанк Консалтинг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.prostobank.ua/plastikovye_karty.
9. Офіційний сайт Українського банківського порталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://banker.ua>.
10. Офіційний сайт «НСМЕП ПРОСТІР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://prostir.gov.ua/prostir>.